

УДК 343.985:343.71

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.3.23>

ЛЮЛІН В.О.

**ДЕТЕРМІНАНТИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ
НА ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ НА ОБ'ЄКТАХ
ВОДОПРОВІДНО-КАНАЛІЗАЦІЙНОГО ГОСПОДАРСТВА**

**DETERMINANTS AFFECTING THE COMMISSION OF CRIMINAL OFFENSES
AT WATER AND SEWAGE FACILITIES**

У статті наголошено, що кримінологічне дослідження злочинності з метою вироблення дієвої системи запобігання кримінальним правопорушенням у різних сферах суспільних відносин вимагає комплексного дослідження усіх кримінологічно значущих ознак такої злочинності. Безперечно, що вказані ознаки саме у своїй сукупності й формують закономірності злочинності як соціально-правового явища, що й обумовлює обсяги і зміст кримінологічної характеристики. При цьому, центральними елементами кримінологічного дослідження злочинності на рівні з особою злочинця виступають причини та умови злочинності, які у взаємодії з іншими чинниками безпосередньо детермінують як конкретні кримінальні правопорушення, так і злочинність у цілому.

Детермінанти, що впливають на вчинення кримінальних правопорушень на об'єктах водопровідно-каналізаційного господарства розглянуто через встановлення факторів, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень у сфері власності, проти докільця у поєднанні зі службовими зловживаннями (корупційні діяння), за рівнями: державний – соціальні явища і процеси, що обумовлюють вчинення кримінальних правопорушень у сфері водопровідно-каналізаційного господарства та є похідними від економічних та корупційних причин і умов злочинності у країні; 2) стратегічний – притаманні саме соціально-побутовій сфері з надання послуг населенню; 3) оперативний (індивідуальний) – причини і умови, які безпосередньо вплинули на поведінку суб'єкта водопровідно-каналізаційного господарства й зумовили вчинення ним кримінального протиправного діяння.

З'ясовано, що криміногенні фактори, що виступають як детермінанти досить чисельні, всебічні й зумовлені протиріччями в соціально-економічному становищі країни. До їх числа варто віднести такі: нормативно-правові, соціально-економічні, організаційно-управлінські та технічні. Усі їх об'єднує загальний детермінаційний комплекс: війна, обмежене фінансування, неконтрольованість сектору водопровідно-каналізаційного господарства в умовах воєнного стану та зрощування його з фіктивними підприємницькими і комерційними структурами; відсутність достатніх капітальних вкладень на утримання системи водопостачання та водовідведення протягом тривалого часу; низький рівень обслуговування та експлуатації мереж і інфраструктури водопостачання та водовідведення; високий коефіцієнт аварійності; корупційна реалізація програми капітальних інвестицій та інвестування з зовнішніх джерел; формування «тіньових» корисливих взаємовідносин поза межами службових повноважень; відсутність належного механізму ротатії кадрів, низький рівень оплати праці та надання соціальних послуг; мінімізована правоохоронна діяльність за цим напрямом.

Ключові слова: вода, водокористування, кримінальне правопорушення, детермінанти, причини, умови, кримінологічна безпека.

The article emphasizes that the criminological study of crime in order to develop an effective system of prevention of criminal offenses in various spheres of social relations requires a comprehensive study of all criminologically significant signs of such crime. It is indisputable that the specified signs precisely in their totality form the regularities of crime as a socio-legal phenomenon, which determines the scope and content of criminological characteristics. At the same time, the central elements of the criminological study of crime at the same level as the person of the criminal are the causes and conditions of crime, which, in interaction with other factors, directly determine both specific criminal offenses and crime in general.

Determinants affecting the commission of criminal offenses at the facilities of water supply and sewage management were considered through the establishment of factors contributing to the commission of criminal offenses in the field of property, against the environment in combination with abuse of office (corruption), at the levels: state – social phenomena and processes that lead to the commission of criminal offenses in the field of water supply and sewage management and are derived from economic and corruption causes and conditions of crime in the country; 2) strategic – specific to the social and household sphere of providing services to the population; 3) operational (individual) – reasons and conditions that directly influenced the behavior of the subject of the water supply and sewerage industry and caused him to commit a criminal illegal act.

It was found that the criminogenic factors acting as determinants are quite numerous, comprehensive and caused by contradictions in the socio-economic situation of the country. Among them are the following: normative-legal, socio-economic, organizational-management and technical. All of them are united by a common deterministic complex: war, limited funding, uncontrollability of the water supply and sewerage sector under martial law and its fusion with fictitious business and commercial structures; lack of sufficient capital investments to maintain the water supply and drainage system for a long time; low level of maintenance and operation of water supply and drainage networks and infrastructure; high accident rate; corrupt implementation of the capital investment program and investment from external sources; the formation of «shadow» self-interested relationships outside the scope of official authority; lack of a proper staff rotation mechanism, low level of wages and provision of social services; minimized law enforcement activity in this direction.

Key words: *water, water use, criminal offense, determinants, reasons, conditions, criminological security.*

Постановка проблеми. Водопровідно-каналізаційне господарство (ВКГ) України є однією з найважливіших систем життєзабезпечення, органічною частиною сучасних міст і поселень, без яких неможливе їх існування та розвиток, до якого входять підприємства водопостачання та водовідведення (водопровідно-каналізаційні підприємства) як складова частина ЖКГ міст і селищ. ВКГ забезпечує населення та організації питною водою та поряд з цим здійснюють відведення стоків з каналізаційних об'єктів за межі міських територій. З розвитком міст стає досить складною технічною системою, експлуатація якої потребує глибоких інженерних знань, а також знань з питань економіки господарської діяльності цієї галузі.

Сучасний стан ВКГ України характеризується дефіцитом фінансових ресурсів, необхідних для належної експлуатації та обслуговування систем водопостачання та водовідведення, незадовільним технічним станом споруд, обладнання, недосконалістю структури управління галуззю та нормативно-правової бази для забезпечення її надійного і ефективного функціонування. У таких умовах, функціональні і фінансово-господарські показники роботи більшості підприємств ВКГ України є незадовільними, а необхідність заміни застарілого обладнання, капітального ремонту мереж водопроводу потребує значних фінансових витрат, які у теперішній час підприємства ВКГ можуть здійснити лише за рахунок надходжень за надані послуги. Сьогодні практично немає постійного джерела фінансування, насамперед коштів на реконструкцію або будівництво систем водопостачання та водовідведення, а значна частина споруд ВКГ відпрацювала нормативний термін і потребує оновлення. Такий стан та тенденції в умовах воєнного стану, і постійних пошкоджень унаслідок обстрілів підприємств водопостачання й водовідведення, нажалі зумовлюють збільшення криминогенних явищ та процесів у ВКГ.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Доволі актив-но проблематику забезпечення безпеки у галузях господарювання в контексті предмету статті, зокрема за допомогою правового інструментарію та інститутів юридичної відповідальності, досліджено в роботах: В. В. Бережняка, Я. В. Василевича, А. Ф. Волобуєва, О. К. Галицької, К. Ю. Гарника, О. І. Голиша, Н. О. Гуторової, А. П. Запотоцького, О. Г. Кальмана, М. І. Камлика, О. Є. Користіна, В. В. Корнієнка, С. С. Кулика, В. В. Лисенка, В. К. Матвійчука, А. В. Микитчика, В. В. Неганова, М. М. Ніконова, Є. О. Письменського, Г. С. Поліщука, В. М. Поповича, О. А. Слабченка, Л. М. Сокола, О. М. Соколовської, О. В. Таран, К. А. Титової, Ю. А. Турлової, С. С. Чернявського, В. В. Шендрика, С. А. Шубіної та ін.

Сформульовані зазначеними авторами положення мають важливе наукове і практичне значення, однак в умовах сьогодення потребує наукового дослідження систематизація детермінантів, що впливають на вчинення кримінальних правопорушень на об'єктах ВКГ.

Виклад основного матеріалу. Кримінологічне дослідження злочинності з метою виро-блення дієвої системи запобігання кримінальним правопорушенням у різних сферах суспільних відносин вимагає комплексного дослідження усіх кримінологічно значущих ознак такої злочинності. Безперечно, що вказані ознаки саме у своїй сукупності й формують закономірності злочинності як соціально-правового явища, що й обумовлює обсяги і зміст кримінологічної харак-теристики. При цьому, центральними елементами кримінологічного дослідження злочинності на рівні з особою злочинця виступають причини та умови злочинності, які у взаємодії з іншими чинниками безпосередньо детермінують як конкретні кримінальні правопорушення, так і зло-чинність у цілому.

Наукове визначення детермінантів, що сприяють вчиненню кримінального протиправного діяння містить у собі два взаємообумовлюючих фактори: протиправну, антигромадську установ-ку особистості й конкретну життєву ситуацію в якій перебуває така, що складається до моменту вчинення злочину [1, с. 105–106].

Детермінанти що впливають на вчинення кримінальних правопорушень на об'єктах ВКГ варто розглядати через встановлення факторів, що сприяють вчиненню кримінальних правопо-рушень у сфері власності, проти доквілля у поєднанні зі службовими зловживаннями (корупційні діяння), за рівнями: 1) державний – соціальні явища і процеси, що обумовлюють вчинення кри-мінальних правопорушень у сфері ВКГ та є похідними від загальних причин і умов злочинності у країні; 2) стратегічний – притаманні саме сфері комунальної власності з надання послуг насе-ленню спричинені корупційною складовою; 3) оперативний (індивідуальний) – причини і умови, які безпосередньо вплинули на поведінки суб'єкта ВКГ й зумовили вчинення ним кримінального протиправного діяння.

У цьому контексті, як вірно зауважила С. А. Шубіна, найбільш деструктивний вплив здійснюється в межах структурно-функціональної характеристики сфери ЖКГ та ВКГ й ко-рисливо-службової складової, яка виступає або причиною або навіть умовою, у відповідності до чого варто виокремити *нормативно-правові, соціально-економічні, організаційно-управлінські та технічні фактори* [2].

Нормативно-правові. Нормативи якості води – встановлені (нормовані) значення показ-ників якості води, що відповідають певним вимогам, при яких надійно захищається здоров'я людей, створюються сприятливі умови для водокористування, охорони води та екологічного бла-гополуччя водного об'єкта. Вода, яка може використовуватись на господарсько-питні потреби, повинна відповідати діючим державним санітарним правилам і нормам України «Гігієнічні ви-моги до води питної, призначеної для споживання людиною» (ДСанПіН 2.2.4-171-10. Основни-ми показниками питної води є такі: органолептичні, фізико-хімічні, мікробіологічні, радіаційні, паразитологічні.

Схемою водопостачання називають взаємне розташування споруд системи водопостачан-ня, зображене графічно. Фактори, що впливають на вибір схеми, такі: тип використаного дже-рела і якість води в ньому; вид споживачів та їхні вимоги до води; рельєф місцевості та розміри водоспоживання; розміщення споживачів на плані; продуктивність джерела і його відстань від споживачів; наявність штучних і природних перешкод для будівництва споруд; санітарні, місцеві й екологічні умови.

Однак, розгалуженість нормативно-правових актів (понад 100), які регулюють сферу ВКГ, зумовлює активізацію вчинення та приховування кримінальних правопорушень у цій сфері.

Корупція перетворилася на якісно новий соціальний феномен, у межах якого відбуваєть-ся зрощування адміністративного ресурсу держави і принципів організації кримінального світу;

витіснення організованих соціальних форм паралельною асоціальною формою «сірих зон права», зміщення меж дозволеного у бік низькоморальної мотивації злочинної поведінки, причому нерідко закріпленої в неоднозначних, суперечливих законодавчих, а іноді відверто лобістських правових актах [3, с. 40–50].

Таким чином, до головних нормативно-правових детермінантів ВКГ слід віднести: безсистемність та розгалуженість правових актів регулюючих сферу водовідведення, водопостачання, ЖКГ, ВКГ; порушення, обов'язкових до виконання норм законодавства, правил, інструкцій; підвищена залежність населення від працівників ЖКГ, особливо керуючого складу, а також низький рівень правосвідомості громадян; протиріччя, що містяться у кримінальному, водному, господарському та іншому законодавстві; невідповідність нормативно-правової бази щодо регулювання змісту й характеру «водопровідно-каналізаційних» послуг; відсутність чіткої і зваженої державної політики держави щодо протидії, яка б передбачала конкретні та дієві заходи недопущення вчинення правопорушень за напрямом розвитку громад та території України.

Соціально-економічні. Як елементарний об'єкт тіншової господарської діяльності доцільно розглядати операції і паттерни (схеми, моделі, шаблони) економічної поведінки. Паттерн тіншової економічної діяльності – це сукупність взаємозалежних дій, спрямованих на одержання економічної вигоди і приховування значних параметрів діяльності. Його можна визначити також як стратегію або безліч стратегій такої діяльності. Паттерн включає як елементи тіншових операцій, так і протиправні (злочинні) дії. Він характеризується повторюваністю, стабільністю, наявністю стійкої структури, алгоритму. Характеризуючи цей аспект діяльності в кримінальній сфері, мова йде про схеми здійснення злочинів, специфічний «почерк», професіоналізм і т. п. [4].

Надзвичайно негативний вплив має корупція на процеси приватизації, адже сповільнюється поява ефективних приватних власників [5].

Економічні фактори, що сприяють корупційній злочинності, обумовлені тривалою економічною кризою, яка призвела до значної деформації соціально-економічних відносин. Економічними факторами, які можуть виступати загальними причинами і умовами корупції та причинами й умовами корупційних діянь, перш за все, є: відсутність сприятливого режиму діяльності підприємств та підприємців, особливо щодо сплати податків; відсутність прозорості процесів роздержавлення власності, вирішення різних економічних та господарських питань [6].

Крім того, варто визнати, що для сучасного українського суспільства характерними є установлені форми практикування психології корисливості та споживацтва. Тому, однією з умов кримінальних правопорушень у сфері ВКГ є психологічне середовище, яке сформоване всередині колективу. Злочинні наміри можуть виникнути в особи, якщо в її оточенні створено криміногенне середовище, в якому кожен, хто не вимагає або не отримує неправомірну вигоду викликає здивування та неповагу. Негативний вплив на поведінку службовця здійснює також суспільна думка, відповідно до якої кожен чиновник повинен мати великий прибуток та відповідні матеріальні прояви свого службового становища (великий будинок, машину, коштовності тощо) [7, с. 131]. Відбувається деморалізація значної частини службовців та працівників ВКГ, змінюються їх стереотипи поведінки, проявляється готовність без вагань порушити закон, норми моралі за винагороду, що є наслідком так званого ринкового типу характеру [8].

У цьому контексті є доцільною думка Ю. В. Орлова: «...генеральною криміногенно-детермінаційною властивістю сучасної політичної системи України, що є наслідком та водночас фактором загострення політичного та правового нігілізму, виступає *делегітимізація державної влади або знедержавлення легітимності*. Цей феномен полягає у втраті довіри до влади, несприйняття її як морально обґрунтованої, як гаранта та уособлення соціальної справедливості» [9, с. 388–389].

Організаційно-управлінські. Важливим чинником, що впливає на розвиток злочинності у сфері надання комунальних послуг, є те, що до сьогодні заходи, що вживалися органами державної влади і управління, як правило, відставали від динаміки змін кримінальної ситуації в країні, що, зрештою, не дозволило досягти реальних позитивних результатів у боротьбі зі злочинністю. До об'єктивних і суб'єктивних причин цього можна віднести такі: плутанину, викликану нескінченними реорганізаціями органів безпеки і правопорядку; відсутність на практиці ефективної координації і взаємодії правоохоронних відомств і спецслужб України у боротьбі зі злочинністю. Нечітке правове вирішення питань розмежування компетенції в боротьбі з організованою злочинністю правоохоронних органів та органів виконавчої влади створило небезпеку нескоординованих рішень із багатьох важливих питань і перепони в розробці програм боротьби зі злочинністю та їх фінансуванні; відсутність загальнодержавної концепції і відповідної програми

боротьби саме з організованою злочинністю, а не із злочинністю взагалі; поширення організованої озброєної злочинності і терористичних проявів на міжнародній основі, зростання кількості етнічних злочинних груп, що діють на території України; необлаштованість українського державного кордону, що спровокувало активізацію контрабанди зброї, наркотиків, товарів і сировини. Недостатньо ефективний соціальний контроль за організованою корупційною злочинністю унаслідок зазначених невіршених проблем дозволяє їй повністю реалізувати свої інтереси, впливаючи з її кримінальної й економічної природи. Рушійною силою діяльності мафіозних структур є прагнення отримати неконтрольовані державою надприбутки в порівняно короткі терміни. Основною умовою виникнення і функціонування організованих злочинних структур стала наявність потенційних джерел надприбутків [10, с. 179].

Таким чином, варто наголосити, що суттєвим зумовлюючим чинником є латентність, високий рівень якої сприяє самодетермінації та «удосконаленню» злочинної діяльності у цій сфері. Причинами цієї ситуації є: недооцінка працівниками правоохоронних органів суспільної небезпеки протиправних дій у сфері ВКГ, низька взаємодія прокуратури з іншими контролюючими та правоохоронними органами; помилки при визначенні юридичної сутності діянь та оцінки шкоди від їх вчинення, необґрунтовано широке застосування заходів адміністративної відповідальності за вчинення посягань; недостатність сучасних засобів виявлення негативних змін на підприємствах ВКГ).

Технологічні фактори проявляються у порушенні вимог безпеки. Частота відмов у роботі каналізаційних мереж – порушення їх герметичності або пропускної здатності є різною для кожного матеріалу та зменшується в міру збільшення діаметра труб. Пошкоджуваність трубопроводів малих діаметрів (до 500 мм) внаслідок фізико-механічних впливів досягає 70%.

Тільки в м. Харкові знос каналізаційних мереж становить 57–73%, що вимагає їх заміни та санації. Колектори діаметром 400–2000 мм (приблизно 350 км) – найбільш зношена частина й являє собою А всієї протяжності мережі (загальна протяжність каналізаційних мереж у м. Харкові становить близько 1500 км). Особливу проблему становлять труби з залізобетону (23%) та оглядові колодязі, які руйнуються в першу чергу через газову корозію. Каналізаційна мережа включає в себе приблизно 60000 оглядових колодязів. Більшість оглядових колодязів (80%) виконані з залізобетонних кілець з діаметрами 800–2000 мм. Інші типи оглядових колодязів являють собою прямокутні конструкції, зроблені з цегли, бетонних елементів або залізобетону. Тунельні колектори також схильні до корозії, та близько 10–15% мають руйнування залізобетонних конструкцій склепіння [11].

На підставі даних обстежень каналізаційних трубопроводів виділяють чотири групи випадків аварійного пошкодження колекторів [12]:

колектори, що відводять промислові стоки одночасно з господарсько- побутовими, що пошкоджені за 4–6 років після початку експлуатації до аварійного стану, внаслідок високої швидкості корозії бетону > 8 мм/рік;

колектори, аварійне пошкодження яких настало за 7–20 років внаслідок корозії бетону їх стінок зі швидкістю 5–8 мм/рік. Термін служби цих колекторів (господарсько-побутових і промислових стоків) залежить від товщини трубопроводу та режиму експлуатації;

колектори для господарсько-побутових стоків, на яких аварійні ситуації відбувалися за умов експлуатації 8–22 років внаслідок середньої швидкості корозії 3–5 мм/рік. Таку різницю безаварійної експлуатації колекторів можна пояснити відмінностями якості бетону труб, а також ступенем заповнення колектора в процесі експлуатації;

колектори великого діаметра з великою товщиною стінок і вентиляваним простором над потоком рідини (зі зменшеною концентрацією сірководню в підсклепінному просторі), які працювали безаварійно понад 30 років [13].

Дослідження вчених проблеми охорони навколишнього середовища показують тісний зв'язок між заходами з охорони природи і станом не тільки здоров'я, а й моральності людини. Між людиною і природою існує діалектичний взаємозв'язок. Людина впливає на природу, пристосовуючи її для вирішення своїх практичних завдань. Перетворена людиною природа, пристосована їм для вирішення його завдань по системі зворотного зв'язку впливає на людину, формує його особистість, його моральний і духовний вигляд [14].

Основними технічними причинами кримінальних правопорушень у сфері ВКГ слід вважати – порушення вимог техніки безпеки, виконання робіт без оформлення нарядів-допусків; незабезпечення працівників засобами колективного та індивідуального захисту та/або невикористання їх працівниками під час виконання ними робіт підвищеної небезпеки; незабезпечення

працівників засобами контролю повітряного середовища; низький рівень виробничої дисципліни, культури виробництва, безвідповідальність службових осіб та безпечність виконавців робіт підвищеної небезпеки. Такі причини є наслідком недбалих дій, зумовлених попередніми чинниками.

Висновки. Детермінанти, що впливають на вчинення кримінальних правопорушень на об'єктах ВКГ варто розглядати через встановлення факторів, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень у сфері власності, проти докільця у поєднанні зі службовими зловживаннями (корупційні діяння). Серед них виділено:

– *нормативно-правові* (безсистемність та розгалуженість правових актів регулюючих сферу водовідведення, водопостачання, ЖКГ, ВКГ; порушення, обов'язкових до виконання норм законодавства, правил, інструкцій; підвищена залежність населення від працівників ЖКГ, особливо керуючого складу, а також низький рівень правосвідомості громадян; протиріччя, що містяться у кримінальному, водному, господарському та іншому законодавстві; невідповідність нормативно-правової бази щодо регулювання змісту й характеру «водопровідно-каналізаційних» послуг; відсутність чіткої і зваженої державної політики держави щодо протидії, яка б передбачала конкретні та дієві напрями недопущення вчинення правопорушень за напрямом розвитку громад та територій України);

– *соціально-економічні* (відмова від соціальної політики призвела до різкого падіння рівня соціальної захищеності й соціального забезпечення, а криза соціальної сфери сприяє появі загрози з боку соціально-економічних відносин у вигляді соціальної напруженості; суперечності між новими ринковими відносинами, які починають формуватися на засадах економічних механізмів регулювання водопровідно-комунальної системи, та залишками суто адміністративного управління економікою здійснюють достатній деструктивний вплив на кадрове ядро підприємств ВКГ, у той же час з мінімізованим станом фінансування ЖКГ. Поширенню кримінальних правопорушень сприяє корислива складова, шляхом розкрадання коштів та їх подальша тінізація за допомогою підроблення документації (договори про повну матеріальну відповідальність, трудові договори, контракти (42%); накази, розпорядження по підприємству (про преміювання, про призначення на посаду, про звільнення з посади, про надання права другого підпису бухгалтеру, про відрядження тощо) (28%); договори з контрагентами (19%); посадові, робочі інструкції (31%); акти прийняття-передачі виконаних робіт, розрахунки витрат (23%); журнали, зошити, книги складського обліку, обліку виконаних робіт, руху товарно-матеріальних цінностей, доходів і витрат (10%); накладні – видаткові та товарно-транспортні та проектно-кошторисна документація, кошторисні розрахунки (15%); товарні, фіскальні чеки, чеки на отримання паливно-мастильних матеріалів (6%); збитки, перевитрати; недоотримання вигоди; затримка у часі платіжних коштів; невикористаний потенціал, тобто втрати ресурсів, потенціалу, темпів розвитку, рівня фінансової стійкості);

– *організаційно-управлінські* (суттєвим зумовлюючим чинником є його латентність, високий рівень якої сприяє самодетермінації та «удосконаленню» злочинної діяльності у цій сфері. Причинами цієї ситуації є: недооцінка працівниками правоохоронних органів суспільної небезпеки протиправних дій у сфері ВКГ, низька взаємодія прокуратури з іншими контролюючими та правоохоронними органами; помилки при визначенні юридичної сутності діянь та оцінки шкоди від їх вчинення, необґрунтовано широке застосування заходів адміністративної відповідальності за вчинення посягань; недостатність сучасних засобів виявлення негативних змін на підприємствах ВКГ);

– *технічні* (порушення вимог техніки безпеки, виконання робіт без оформлення нарядів-допусків; незабезпечення працівників засобами колективного та індивідуального захисту та/або невикористання їх працівниками під час виконання ними робіт підвищеної небезпеки; незабезпечення працівників засобами контролю повітряного середовища; низький рівень виробничої дисципліни, культури виробництва, безвідповідальність службових осіб та безпечність виконавців робіт підвищеної небезпеки).

Список використаних джерел:

1. Курс кримінології: Загальна частина : підручник / О. М. Джужа, П. П. Михайленко, О. Г. Кулик та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 326 с.
2. Шубіна С. А. Запобігання привласненню, розтраті майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем у сфері житлово-комунального господарства в Україні : дис. ... докт. філос. : 081 – «Право». Київ, 2023. 271 с.
3. Бусол О. Ю., Ложкін В. Ю. Стан боротьби з контрабандою та порушенням митних правил в Україні. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)* : наук. практ. журнал. 2008. № 18. С. 40–50.
4. Зянько В. В. Тіньові доходи та шляхи їх зменшення в Україні. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2008. № 1. С. 92–93.
5. Мандибур В. О. «Тіньова» економіка України та напрями законодавчої стратегії її обмеження. Київ, 1998. 134 с.
6. Корупція в Україні: причини поширення та механізми протидії / С. В. Дрьомов, Ю. Г. Кальниш, Д. Б. Клименко, Г. О. Усатий, Л. М. Усаченко; за ред. Ю. Г. Кальниша. Київ : ДП «НВЦ «Пріоритети», 2010. 88 с. URL: <http://sd.net.ua/2012/03/08/korupciya-v-ukrayini.html>.
7. Шевченко О. В. Причини та умови корупційної злочинності. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2011. № 3 (7). С. 122–132.
8. Остапенко Я. С. Службове підроблення: кримінологічна характеристика та запобігання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2017. 245 с.
9. Орлов Ю. В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності : монографія. Харків : Діса Плос, 2016. 656 с.
10. Бусол О. Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні в контексті сучасної антикорупційної стратегії : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2015. 479 с.
11. Бригада О. В. Шляхи запобігання надзвичайним ситуаціям на бетонних спорудах водовідведення: монографія. Харків : ФОП Бровін О.В., 2022. 132 с.
12. Іванов Ф. М., Дрозд Г. Я. Терміни придатності залізобетонних колекторів. *Проблеми життєдіяльності*. 2010. № 2. С. 25–26.
13. Державні санітарні норми та правила «Гігієнічна класифікація праці за показниками шкідливості та небезпечності факторів виробничого середовища, важкості та напруженості трудового процесу». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0472-14#Text>
14. Турлова Ю. А. Екологічна злочинність в Україні: кримінально-правові та кримінологічні засади протидії: монографія. Київ: Знання України, 2018. 459 с.